

УДК 343.41

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ
ЯК ОБ'ЄКТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ**

Лантінов Я. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: На основі використання формально-логічного, парадигмального, аксіоматичного, системного та юридичного методів наукового пізнання, а також аналізу чинного законодавства, що регламентує державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, обґрунтовується висновок про те, що утвердження громадянського суспільства і належне функціонування інститутів громадянського суспільства складають основи громадянського суспільства України, як об'єкт кримінально-правової охорони.

Ключові слова: державна політика, об'єкт кримінально-правової охорони, основи громадянського суспільства України.

Анотация: На основе использования формально-логического, парадигмального, аксиоматического, системного и юридического методов научного познания, а также анализа действующего законодательства, регламентирующего государственную политику способствования развитию гражданского общества в Украине, обосновывается вывод о том, что утверждение гражданского общества и надлежащее функционирование институтов гражданского общества составляют основы гражданского общества Украины, как объект уголовно-правовой охраны.

Ключевые слова: государственная политика, объект уголовно-правовой охраны, основы гражданского общества Украины.

Annotation: Through the use of formal- logical, paradigmatic, axiomatic, system and legal methods of scientific knowledge, as well as the analysis of the current legislation regulating public policies promote the development of civil society in Ukraine, the conclusion that the assertion of civil society and the proper functioning of the institutions of civil society are foundations of civil society in Ukraine, as the object of criminal law protection.

Key words: public policy, the object of criminal law protection, the basics of civil society in Ukraine.

Визначення основ громадянського суспільства України у якості об'єкта кримінально-правової охорони є важливим етапом з'ясування оптимального шляху її запровадження. Відповідно, актуальність такого дослідження визначається тим, що державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, що запроваджена Указом Президента України 24 березня 2012 року № 212/2012 «Про затвердження Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» та визначена Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-VI, досі не отримала кримінально-правового супроводження.

Слід також відмітити, що юридична наукова спільнота вельми активно розробляє окремі питання пов'язані з реалізацією державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, проте кримінально-правова охорона засад громадянського суспільства ще не стала безпосереднім об'єктом досліджень, що також обумовлює необхідність дослідження відповідних питань. Отже, розглядаючи питання визначення засад громадянського суспільства у контексті розробки концепції їх кримінально-правової охорони слід висунути та перевірити ряд пов'язаних між собою гіпотез – а) засади громадянського суспільства можуть бути визначені як правове явище; б) засади громадянського суспільства здатні виступити і мають бути визнані об'єктом кримінально-правової охорони. Для перевірки цих гіпотез пропонується використання таких методів наукового пізнання як

формально-логічний, парадигмальний, аксіоматичний, системний та юридичний.

Слід вважати за аксіому, що юридичні науки здебільшого орієнтовані на вивчення та виробництво правових норм, себто правил поведінки орієнтованих на численне та повторюване застосування. Також доцільно відмітити, що юридичні науки мають специфічний термінологічний апарат, яким інтерпретуються соціальні взаємодії та відносини, що, у свою чергу, завдає юридичну мета-парадигму – реальність визначену у правових поняттях. Крім того, кожна самостійна юридична наука вводить правові поняття формуючи власний предмет. При цьому, являючи собою систему, юридичні науки мають і спільні поняття – категорії, а також поняття, що запозичуються однією з інших. Таким чином, для потрапляння у «поле зору» окремої юридичної науки, явище має бути інтерпретоване як правове, бути введено в обіг безпосередньо у цій галузі чи запозичене з іншої або наближене з числа категорій. Поняття «засади громадянського суспільства України» пропонується до введення в обіг науки кримінального права України як специфічне – позначення одного з об'єктів кримінально-правової охорони. Одночасно необхідно вказати, що «засади громадянського суспільства України» є поняттям похідним від понять «громадянське суспільство України» та «державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».

Поняття «громадянське суспільство України» не надано у чинних нормативно-правових актах, однак вироблено вітчизняними соціологами, політологами та фахівцями у сфері державного управління на основі світового досвіду досліджень цього поняття. Слід відмітити, що визначення поняття

«громадянське суспільство України» здійснюється у різні способи, які М. А. Бойчук звів до трьох напрямів: 1) найбільш якісний етап розвитку людського суспільства, і держава є його складовою частиною; 2) механізм, що зв'язує особу, її інтереси, потреби і державу як політичну організацію суспільства; 3) громадянське суспільство і держава розглядається як окремі елементи суспільної структури [1, с. 115].

Вивчення правових документів присвячених питанням громадянського суспільства демонструє таке. У Роз'ясненні Міністерства юстиції України від 03.02.2011 року «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства» зазначено: «Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу.

В умовах плюралістичної демократії держава поступається частиною своїх повноважень у державній та управлінській сферах соціальної життєдіяльності самоорганізуючим та самоуправляючим структурам, які його утворюють.

Очевидно, що сильна держава неможлива без розвинутого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля» [2]. У Роз'ясненні Міністерства юстиції України від 24.01.2011 року «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» наводиться таке – «Розвинуте громадянське суспільство це умова демократичного врядування, оскільки його наявність полегшує захист індивідуальних і громадських інтересів громадян, стримує узурпацію влади, забезпечує підзвітність влади суспільству» [3]. В Указі Президента України 24.03.2012 року № 212/2012 «Про затвердження Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» зазначається: «Стратегія виходить із розуміння громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації» [4]. Таким чином стає очевидним, що у правових документах громадянське суспільство України розуміється і як певний стан суспільства, і як структура (сукупність інститутів громадянського суспільства), яка полегшує захист індивідуальних і громадських інтересів громадян та є учасником діалогу з державою. Така різноманітність заперечує використання поняття «громадянське суспільство України» у якості позначення об'єкта кримінально-правової охорони оскільки унеможливило б одноманітне з'ясування та використання цього поняття сторонами кримінальних проваджень.

Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства, як це зазначено в вищевказаному Указі Президента України № 212/2012, має за мету створення більш сприятливих умов, спрямованих на задоволення інтересів, захист прав і свобод людини і громадянина, подальше становлення громадянського суспільства на засадах безпосередньої, представницької демократії,

широкого впровадження форм демократії участі, самореалізації та самоорганізації громадян [4]. Визначенню засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства присвячено ст. 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-VI:

«1. Основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є:

– утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави;

– завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади;

– забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень;

– підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади;

– проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави;

– проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті суспільно важливих рішень» [5].

Очевидним є те, що зазначені положення не можна розглядати як прямі позначення так званих «безпосередніх» чи «видових» об'єктів. З іншого ж боку, також є очевидним, що ці законодавчо визначені основні засади державної політики мають інституційне значення і є обов'язковими для кримінально-правової політики взагалі і кримінально-правової охорони за відповідним напрямом зокрема. Відповідно, з'ясування змісту та структури досліджуваного об'єкта кримінально-правової охорони потребує вивчення вказаних основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства, який пропонується здійснити у порядку наведення їх у ст. 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики».

Першою з таких засад називається «утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави». Демократизація та утвердження громадянського суспільства є пов'язаними між собою явищами, які взаємно стимулюють одне іншого. На думку В. Г. Воропаєвої демократизація є фундаментом правової держави і громадянського суспільства, вона стає реальним способом життя суспільства, показником його соціальної якості, каталізатором ефективного суспільного розвитку, сприяючи демократизації громадянської активності людей, їх виробничої діяльності, подоланню байдужості до дій влади, утвердженню у громадян почуття обов'язку і відповідальної поведінки у всіх сферах суспільних відносин. Демократія – це процес оволодіння

громадянським суспільством як суб'єктом історичної дії владними повноваженнями для участі в управлінні власними (громадянськими) справами в структурі соціального організму країни [6, с. 237]. На думку ж інших дослідників, і демократизація і перехід громадян від стану об'єктів до стану суб'єктів управління, активне залучення населення до процесів підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень обумовлені необхідністю переходу до моделі «Good governance», яка є реакцією на недоліки централізованого публічного управління [7, с. 61]. Логіка перетворення суспільства на інформаційне, слушно прогнозована Елвіном Тоффлером, полягає, зокрема, у піднесенні «горизонтального» або «мережевого» напрямку поширення управлінських імпульсів, яке викликається зниженням ефективності «вертикальних напрямів», притаманних публічному управлінню індустріальних суспільств [8]. Інакше кажучи, суспільство яке перетворюється з індустріального на інформаційне стикається з проблемою зниження ефективності звичного способу публічного управління – «центрального вертикального». Країни «західної демократії» утвердили у себе тенденцію певної децентралізації через відмову центрального уряду від певної частини повноважень та ресурсів на користь місцевих громад та інститутів громадянського суспільства. Реформування у такому напрямі розпочато і в Україні через державну політику сприяння розвитку громадянському суспільства. Отже, спираючись на положення, що кримінально-правова політика є невід'ємною частиною державної політики, то слід визнати, що необхідним є введення та застосування таких кримінально-правових засобів, які б стимулювали утворення громадянського суспільства, а тим самим виступали б гарантією демократичного розвитку держави.

«Завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади» також виступає однією з основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства. Як констатує Н. В. Москалець – сучасний етап розвитку держави характеризується перманентною кризовою ситуацією, яка охоплює політичну сферу [9]. За висновком Л. М. Усаченко основною причиною кризового стану ... є глибока безодня між не реформованою «державною машиною» та реально діючою новою демократичною політичною системою, яка забезпечується вільними виборами, вільною політичною конкуренцією, вільними ЗМІ... У таких умовах «старий державний механізм» не може ані виробляти, ані реалізувати ефективні політичні рішення [10].

У свою чергу, *взаємодія об'єднань громадян із органами державної влади* та її проблеми досліджувалися вітчизняними науковцями. Зокрема С. В. Жилін у дисертаційному дослідженні безпосередньо присвяченому цій тематиці дійшов до таких висновків: «...4. Під взаємодією об'єднань громадян із органами державної влади слід розуміти форму зв'язку між окремими взаємодоповнюючими

елементами відкритої системи громадянського суспільства, за допомогою якої досягається ефективність функціонування громадянського суспільства та держави в цілому, відбувається процес обміну соціальними діями між двома або більше суб'єктами, їх сприйняття, усвідомлення й реакція на них. ... 6. Очевидною є нагальна потреба в поширенні ідей громадського контролю, правильна організація та ефективне здійснення якого забезпечать: недопущення й попередження порушень прав і свобод людини та громадянина; мінімізацію чи нейтралізацію зловживань і порушень законодавства з боку об'єднань громадян і, головним чином, органів державної влади; посилення уваги до існуючих проблем і відповідно наближення в часі їх вирішення; зростання рівня якості надання суспільних послуг органами державної влади; підвищення відкритості, публічності та прозорості діяльності об'єднань громадян та органів державної влади; збільшення ефективності управління на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях» [11, с. 17].

Застосування до цих вагомих за обсягом та глибиною висновків такого галузевого принципу аналізу, як придатність до застосування кримінально-правових засобів впливу та неодмінність застосування саме них, демонструє, що більшість заходів, які пропонує С. В. Жилін входять до обсягу поняття «загально-соціальна превенція діянь, які суперечать утворенню громадянського суспільства, а також взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства». Ефект, який може бути досягнуто переважно саме публічно-правовими засобами, указаний у висновках досягнутих С. В. Жиліним, який «нейтралізація зловживань і порушень законодавства з боку об'єднань громадян і органів державної влади», у свою чергу це означає наявність такого об'єкту злочинів як «належне функціонування інститутів громадянського суспільства».

На правильність визнання саме такого об'єкту злочинів указують і такі з основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства, як *забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень та підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади*. Широко відомим є принцип єдності прав і обов'язків, тим більш у демократичному суспільстві жоден з суб'єктів не може претендувати лише на права, без тягарю обов'язків. Відповідно, єдиним можливим варіантом підвищення статусу інститутів громадянського суспільства є встановлення чітких критеріїв публічної відповідальності – обопільно, як за обмеження їх діяльності з боку органів державної влади, так й за зловживання правами з боку інститутів громадянського суспільства також. Це і буде справжнім «підвищенням ролі та відповідальності».

Останні законодавчо зазначені основні засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів

громадянського суспільства – «*проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави*», «*проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті суспільно важливих рішень*» по суті є окремими формами взаємодії об'єднань громадян із органами державної влади та впливу на прийняття суспільно важливих рішень, які вже розглянуті вище.

Наведений аналіз законодавчо визначених основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства дозволяє дійти висновку, що можуть бути піддані кримінально-правовій охороні і потребують цього такі об'єкти – «утвердження громадянського суспільства» та «забезпечення належної діяльності інститутів громадянського суспільства». У свою чергу, «утвердження громадянського суспільства» та «забезпечення належної діяльності його інститутів» і складають «засади громадянського суспільства України», тобто об'єктивно сформовані правові, організаційні та фактичні можливості самостійної групової реалізації та захисту прав, свобод людини і громадянина. Установлення ж кримінально-правової охорони засад громадянського суспільства є одночасним підвищенням і ролі і відповідальності інститутів громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: Монографія / М. А. Бойчук. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
2. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : Роз'ясненні Міністерства юстиції України від 03.02.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>
3. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства : Роз'ясненні Міністерства юстиції України від 24.01.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>.
4. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник Президента України від 19.04.2012 2012 р. – № 13. – С. 4. – Ст. 322.
5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України, 2010 р., – № 40. – С. 1452. – Ст. 527.
6. Воропаєва В. Г. Розвиток демократії як глобального процесу / В. Г. Воропаєва // Гуманітарний вісник ЗДІА, 2012. – № 49. – С. 233-243.
7. Савін Є. Є. Утвердження громадянського суспільства як гарантія демократичного розвитку держави / Є. Є. Савін, О. Г. Лиска // Управління розвитком. – №10 (107). – 2011. – С. 61-62.
8. Тоффлер Элвін. Третя волна / Пер. с англ. Бурмистрова Л. М., Татарінова К. Л., Бурмистров К. – М. : Издательство АСТ, 2010. – 371 с.
9. Москалець Н. В. Досвід і проблеми реформування політичної системи в Україні на сучасному етапі / Н. В. Москалець // Державне управління : удосконалення та розвиток. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=437>
10. Усаченко Л. М. Конструктивістський підхід до дослідження взаємодії органів державної влади та неурядових організацій / Л. М. Усаченко // Вісник НУБіП України. – Вип. 191. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_du/2013_191/13ulm.pdf
11. Жилін Є. В. Організаційно-правові засади взаємодії об'єднань громадян з органами державної влади в Україні / Є. В. Жилін. – арэф. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Дніпропетровськ. – 2012. – 18 с.